

УДК [159.922:316.64]:165.242.2

Ю.М. ДМИТРІЄНКО, канд. філос. наук,
Київський національний університет ім. Тараса
Шевченка

Правова свідомість у механізмі правового регулювання суспільних відносин

Ключові слова: правова свідомість, механізм
правового регулювання, суспільні відносини

Актуальність теми статті зумовлена значимістю питань, пов'язаних з вивченням місця й ролі правової свідомості в механізмі правового регулювання суспільних відносин. При цьому правосвідомість, будучи ідентифікацією духовних початків у праві, неминуче фокусує рівень цих змін, що ідентифікується в змінах елементів соціально-правової активності особистості. Зміни політичного, економічного, правового буття спричинили поглиблення соціальних протиріч. Зазначена проблема пов'язана з державною програмою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка "Формування механізму реалізації та захисту прав і свобод громадян України".

Проблему механізму правового регулювання неможливо розглядати поза духовно-моральними складові суспільства. У цьому контексті правова свідомість - духовно-культурний елемент правової дійсності, покликає відповідним чином скеровувати правотворчу та правозастосовну діяльність держави. За вірним зауваженням С.С. Алексєєва "правосвідомість створює атмосферу, у якій діє право, весь механізм правового регулювання, і від його рівня залежить ефективність права, його дієвість, результативність" [1, с.68]. Право виступає як важіль впливу на суспільні відносини тільки за умови ясного його розвитку, що висвітлює прогресивні

засоби здійснення перекладу правових вимог у соціальну поведінку [2, с.37]. Вихідним початком правового регулювання є цілеспрямований, оптимальний вплив на поведінку людей, що припускає її формування та корекцію в рамках соціально прийнятної активності, що визначається циклом соціальної активності правосвідомості [3, с.28]. Поведінка визначається комплексом внутрішніх (психічних) і зовнішніх факторів природного та соціального середовища [4, с.65]. Об'єктом дослідження правової науки є така поведінка, що значима в сфері буття права. В юриспруденції така поведінка називається "правова поведінка", що ідентифікується в різних формах і класифікується за багатьма підставам. Назвемо лише ознаки, які, на наш погляд, визначають правову поведінку: 1) психологічна; 2) чітка регламентованість правового відношення до світу; 3) правова поведінка тягне або здатна спричинити юридичні наслідки; 4) соціальна значимість.

Метою статті є визначення орієнтирів комплексного дослідження правової свідомості у механізмі правового регулювання суспільних відносин. Завданнями статті є висвітлення різних підходів щодо виявлення домінантних властивостей та перспектив правової свідомості у (для) механізмі (а), її впливу на розвиток українських правових знань.

На наш погляд, правова поведінка детермінована цілою сукупністю факторів. Назвемо деякі з них: цикл соціальної активності правової свідомості та правової культури громадян і посадових осіб; соціально-демографічні якості; ступінь збігу правових норм із інтересами та потребами особистості, суспільства; дієвість соціального контролю та відношення до нього суб'єктів права; політична, економічна та загально-соціальна обстановка в країні; законодавство (його якість, ефективність, безпроблемність, відповідність суспільним потребам і соціальному ладу); характер складних і сформованих

правових відносин у суспільстві; діяльність державних органів і посадових осіб з забезпечення реалізації громадянами своїх прав, обов'язків; стан законності та правопорядку в країні.

Згрупувавши дані фактори, можна вичленувати низку найбільш істотних, у суб'єктивному та об'єктивному плані, значимих у правовій сфері. Із суб'єктивних факторів, що визначають правову поведінку людей, виділимо цикл соціальної активності та характер правосвідомості, спрямованість інтересів і потреб людей. До об'єктивних факторів, детермінованих соціальним правовим середовищем, віднесемо норми права, правовідносини, акти реалізації норм права, правовий режим, правовий статус особистості. Мета механізму правового регулювання - максимально забезпечити реалізацію соціально значимих інтересів і потреб. Уявляється необхідним розглянути існуючі в правовій науці підходи та погляди на механізм правового регулювання. Довгий час у юридичній науці різноманітні правові явища та засоби розглядалися тільки в статичній та, почасти, ізольовано один від одного. Але на початку 50-х років з'явилися роботи, присвячені проблемі механізму правового регулювання та дослідження кожного із засобів окремо. У цьому зв'язку вийшли роботи про правовідносини С.Ф. Кечецьяна, Н.Г. Александрова, проходить дискусія про застосування норм права. І вже з кінця 50 - початку 60-х років почали активно виходити роботи, в яких комплексно розглядалися ці засоби [5; 6, с.117-118]. Це було пов'язане з ідеями використання системного підходу до питань правового регулювання. Першим, хто сформулював ідею про зв'язок всіх правових засобів у єдиному "механізмі", був М.Г. Александров [6, с.118]. Із цього моменту почалося якісне дослідження даної проблеми, а комплекс правових засобів, за допомогою яких відбувається регулювання суспільних відносин, став називатися терміном, запропонованим

М.Г. Александровим - "механізм правового регулювання".

В юридичній науці щодо механізму правового регулювання існує певний спектр його розуміння. Наприклад, С.С. Алексеев [7, с.33-34] аналізує його з погляду здійснення основних етапів (регламентування фактичних суспільних відносин, дії правових норм і реалізації прав й обов'язків суб'єктами правовідносин), виділяючи три основні частини цього механізму: *правові норми, правовідносини та акти реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав й обов'язків*. У цьому відношенні за нашими підходами правосвідомість як форма процесуального права, що формує, реалізує, верифікує та інтерпретує чинні та потенційні правовідносини, стає, фактично, частиною правовідносин, а за перехідних часів – самим механізмом правового регулювання [8]. Алексеев визначає значимість правосвідомості та дотримання законності при здійсненні правового регулювання. На той час у результаті системного розгляду механізму правового регулювання В.А. Шабалін показує взаємозв'язок і дію на таких його частинах, як правосвідомість, правотворчість, юридичні норми, правовідносини, законність і правопорядок [9, с.137-148].

В.П. Казимирчук, характеризуючи соціальний механізм дії права, виділяє чотири основних елементи: доведення правових норм до учасників суспільних відносин; постановка необхідних цілей у законах та інших нормативних актах; підтримка корисної поведінки учасників суспільних відносин; соціально-правовий контроль [10, с.37-44]. Р.К. Русинов бачить у механізмі правового регулювання систему юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання. Однак він вважає, що елементи механізму правового регулювання впливають на суспільні відносини не тільки специфічно юридично, але під їхнім впливом формуються психологічні установки, мотиви поведінки

людей [11, с.269-271]. С.А. Комаров визначає механізм правового регулювання в якості результативного, нормативно-організаційного впливу на суспільні відносини як спеціальної системи властиво правових засобів (норм права, правовідносин, актів реалізації й застосування), так й інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів, правотворчого процесу) [12, с.282-283].

Е.В. Арсеньєв і Н.В. Витрук розглядають правове регулювання як спеціальний юридичний вплив об'єктивного та суб'єктивного права, всієї системи юридичних засобів на суспільні відносини з метою досягнення певних результатів [13, с.52]. А.В. Малько вважає, що механізм правового регулювання – це система правових засобів, зорганізованих найбільш послідовним образом з метою подолання перешкод, що заважають задоволенню інтересів суб'єктів права [14, с.57]. Дієвість механізму правового регулювання тим нижче, чим вище рівень перешкод. До ознак механізму правового регулювання він відносить: 1) мета механізму правового регулювання; 2) засоби досягнення мети механізму правового регулювання; 3) результативність механізму правового регулювання [14, с.56-57].

В.К. Бабаєв відзначає, що правове регулювання - це процес, що триває в часі. Він має дві стадії: регламентацію суспільних відносин і дія юридичних норм [15, с.137]. Н.Л. Гранат і В.В. Лазарєв пропонують механізм державно-правового регулювання суспільних відносин [16, с.436-443], вказуючи, що механізм державно-правового регулювання - це механізм, за допомогою якого досягаються мети права та держави. У цей механізм включаються: механізм правового регулювання з його стадіями та елементами; соціальний механізм дії права; психологічний аспект дії права; кібернетичний аспект дії права; державний аспект або механізм державного регулювання [16, с.436-443]. За

ідеями П.І. Новгородцева, І.А. Ільїна, Г.В. Гегеля, М.І. Козюбри, В.О. Чефранова та ін. правова свідомість за перехідного правостановлення сама стає механізмом правового регулювання, коли на рівні особистісних нормативних рішень формуються, верифікуються та виконуються поведінкові акти правосвідомості як правові норми поведінки [17, 18] у державі. На наш погляд, ідея включення держави, де її домінуючою формою є правосвідомість, в механізм правового регулювання є, безсумнівно, позитивною та заслуговує на увагу, тому що вивчення механізму через призму державно-правового регулювання дозволяє більш послідовно й цілісно його аналізувати. У цьому сенсі й було висунуто пропозицію про механізм державно-правового впливу [19, 20]. А.І. Бобильов поєднує механізм державного впливу (механізм держави) і механізм правового регулювання (механізм права).

У юридичній науці також було запропоновано розглядати систему засобів правового впливу як механізм дії права, що розроблявся В.І. Гойманом. Він визначає цей механізм як “складно організовану систему соціально-правових засобів (принципів, приписів, інститутів, дій або заходів соціальної та юридичної властивості), розглянуту в єдності та у взаємозв'язку із соціальною діяльністю людей, їхніми інтересами, потребами, й пов'язану із забезпеченням (напрямком, підпорядкуванням, заохоченням) досягнення цілей цієї діяльності в певних суспільних умовах і конструктивних способах” [21, с.46; 22, с.16]. Л.Н. Завадська зауважує, що механізм реалізації права виступає як система правових засобів, що здатна забезпечити вплив, контроль суспільства за державою. Зміст механізму реалізації права вона вбачає у тім, щоб виявити, як право переводиться в закон, і головне - за допомогою чого.

Таким чином, у юридичній науці щодо механізму правового регулювання існує певний спектр його розуміння. Найбільш проду-

ктивно він інтерпретований у С.С. Алексеева. Дослідник розглядає його з погляду здійснення основних його етапів (регламентування фактичних суспільних відносин, дії правових норм і реалізації прав й обов'язків суб'єктами правовідносин), виділяючи три основні частини цього механізму: *правові норми, правовідносини та акти реалізації суб'єктами правовідносин своїх прав й обов'язків*. Правосвідомість як форма процесуального права за перехідних часів стає самим механізмом правового регулювання. Думаємо, що подальше дослідження зазначеного матеріалу сприятиме успішному реформуванню українського механізму правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теория государства и права /Под общ. ред. С.С. Алексеева. -М.: Знание, 1985. -359 с.
2. Казимирчук В.П. Социальный механизм действия права // Советское государство и право. -1970. -№ 10.
3. Бабаев В.К. Общая теория права: Краткая энциклопедия /В.К. Бабаев, В.М. Баранов. -Н. Новгород: Свет, 1997. -589 с.
4. Еникеев М.И. Основы общей и юридической психологии. -М.: БЕК, 1996. -328 с.
5. Александров Н.Г. Правовые и производственные отношения в социалистическом обществе // Вопросы философии. -1957. -№ 1. -С.25-26.
6. Ткаченко Ю.Г. Методологические вопросы теории правоотношений. -М.: Просвещение, 1980. -269 с.
7. Алексеев С.С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве. -М.: Политиздат, 1966. -211 с.
9. Шабалин В.А. Методологические вопросы правоведения. -Саратов: СГУ, 1972. -251 с.
10. Казимирчук В.П. Современная социология права. -М.: ВЖЗИЕ, 1995. -112 с.
11. Русинов Р.К. Теория государства и права /Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. -М.: Юрид. лит., 1998. -458 с.
12. Комаров С.А. Общая теория государства и права: Курс лекций. -Саранск: ОВС, 1994. -664 с.
13. Арсеньев Е.В. Реализация прав граждан в условиях развитого социализма /Е.В. Арсеньев, Н.В. Витрук. -М.: Просвещение, 1983. -198 с.
14. Малько А.В. Механизм правового регулирования // Правоведение. -1996. -№ 3. -С.56-57.
15. Общая теория права: Курс лекций /Под ред. В.К. Бабаева. -Н. Новгород: Прогресс, 1993. -256 с.
16. Общая теория права и государства /Под ред. В.В. Лазарева. -М.: Прогресс, 1999. -754 с.
8. Дмитрієнко Ю.М. Новий напрям досліджень в теорії держави та права: комп'ютерне моделювання української правосвідомості як форми української держави // Антропологія права: філософський та юридичний виміри. Стан, проблеми, перспективи: Матеріали Першого всеукр. круглого столу; м. Львів, 16-17 вересня 2005 року. -Львів: Край, 2006. -С.129-143.
19. Морозова Л.А. Функции российского государства на современном этапе // Государство и право. -1993. -№ 6. -С.98.
20. Бобылев А.И. Механизм правового воздействия на общественные отношения // Государство и право. -1999. -№ 5. -С.104-109.
21. Гойман В.И. Действие права (Методологический анализ). -М.: Юрид. лит., 1992. -218 с.
22. Завадская Л.Н. Механизм реализации права. -М.: Юрид. лит., 1992. -211 с.
17. Дмитрієнко Ю.М. Формула нормы права у контексті синергетики правосвідомості // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. -2006. -Т.19. -№ 2 (Юридические науки). -С.9-13.

18. Дмитрієнко Ю.М. Українська законодавча свідомість – проблема чи панацея? (витоки, тенденції, перспективи) // Нова парадигма. - 2006. -Вип.60. –С.92-116.

Дмитрієнко Ю.М. Правова свідомість у механізмі правового регулювання суспільних відносин // Форум права. -2007. -№ 2. –С.43-47 [Електронний ресурс]. –Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07dumrsv.pdf>

Визначені орієнтири комплексного дослідження правової свідомості у механізмі правового регулювання суспільних відносин; висвітлені різні підходи щодо виявлення домінуючих властивостей та перспектив правової свідомості у механізмі її впливу на розвиток українських правових знань.

Дмитриенко Ю.Н. Правовое сознание в механизме правового регулирования общественного отношения

Определены ориентиры комплексного исследования правового сознания в механизме правового регулирования общественного отношения; освещены разные подходы относительно выявления доминантных свойств и перспектив правового сознания в механизме ее влияния на развитие украинских правовых знаний.

Dmitrienko JU.N. Legal consciousness in the mechanism of legal regulation of the public attitude

Reference points of complex research of legal consciousness in the mechanism of legal regulation of the public attitude are determined; different approaches concerning revealing prepotent properties and prospects of legal consciousness in the mechanism of its influence on development of the Ukrainian legal knowledge are covered.